

Адријана Марчетић

РУСКИ ФОРМАЛИЗАМ У РАДОВИМА ТАЊЕ ПОПОВИЋ

Апстракт: Рад је посвећен испитивању начина на који су поетика и критичка пракса руске формалне школе инспирисале књижевнокритички приступ Тање Поповић. У уводном делу указујем на опште оквире унутар којих је она водила дијалог с идејама руске формалне школе (преводи, тумачења појмова формалистичке поетике, итд), као и с писцима који су често били у фокусу интересовања руских формалиста (Гогољ, Толстој, Пушкин). У другом делу фокус је на приказивању једног есеја Т. Поповић из 2012. године, „Љубавне посланице Војислава Илића и пушкинска традиција“, у којем је она, ослањајући се на формалистичко схватање о прозаизацији песничког говора, понудила иновативно тумачење три Илићеве сентименталне епистоле.

Кључне речи: руски формализам, Тања Поповић, „жизнетворчество“, прозаизација песничког говора, Александар Сергејевич Пушкин, Војислав Илић, сентиментална посланица, Јуриј Тињанов, Виктор Шкловски, књижевна чињеница

Руске формалистичке теме у радове Тање Поповић улазе већ на самом почетку њене каријере, с антологијом *Формалисти о Пушкину* из 1994. године, и ту, на врло истакнутом месту, остају све до њених последњих књига, *Пушкина у дијалогу с другим* (2018) и *Источног кано-на* (2019). У антологији *Формалисти о Пушкину* Т. Поповић је превела неколико класичних формалистичких радова о Пушкину и његовој песничкој уметности, укључујући један одломак из монографије Виктора Шкловског о Пушкину (1937), оглед Бориса Ејхенбаума „Пушкинов пут ка прози“ (1923), рад Јурија Тињанова „О композицији *Евгенија Оњегина*“ (написан 1922–23, а објављен 1975), као и одломак из обимне студије Бориса Томашевског, *Пушкин* (1956), овде објављен под насловом „Пушкин и романтизам“.

У предговору антологије, Т. Поповић, између осталог, указује на главне теме формалистичке „пушкинологије“. То су, каже она, „ток, промене, живот или нестајање књижевних појава, посматраних кроз призму новина и шаблонизација“, што су, како и сама истиче, и иначе, а не само приликом истраживања Пушкинове литературе, „били неки од кључних проблема које је покренуо формални метод“ (Поповић 1994: 10). Она такође констатује да није случајно што је Пушкин био чест предмет истраживања у радовима формалиста. Уз Гогољеву и Толстојеву прозу, Пушкинова дела, а поготову његов роман у стиховима, давала су многе „могућности за испробавање свих нових открића“ на плану књижевнокритичке методологије до којих је дошло у Опојазу, петроградском Друштву за проучавање песничког језика, у првим деценијама XX века. У начину на који су Опојазовци приступали Пушкиновом делу није тешко препознати темељна интересовања формалистичке поетике: анализа поступка са становишта обликовања структуре дела, испитивање начина на који некњижевна грађа улази у књижевноуметнички текст, преображаји жанра, проблеми песничке семантике, однос између „канонских“ и „неканонских“ поступака, итд.

Тања Поповић се и касније враћала превођењу формалистичких радова, важних за разумевање њихове поетике. Тако је, на пример, 2012. године, у *Београдском књижевном часопису* објавила нови превод Ејхенбаумљеве славне студије о казу „Како је направљен Гогољев *Шињел*?“. И овај превод пропратила је једним кратким текстом о историјату појма казана, како у руској теорији књижевности уопште тако и у формалистичкој теорији прозе, указујући на контекст неопходан за разумевање Ејхенбаумљевог схватања ове приповедне технике.¹ Осим тога, сказом као посебном приповедном техником бавила се и сама, испитујући је на примеру српских приповедача Милована Глишића и Стевана Сремца, чију је прозу поредила с Гогољевом.² Иако је рад Тање Поповић на превођењу књижевнотеоријских текстова руских формалиста несумњиво значајан за српску науку о књижевности уопште, инспирација поетиком и праксом руских формалиста у њеном приступу књижевности ни издалека се не може свести на њега. У ствари, не би било претерано рећи да је утицај руских формалиста на битан начин одредио укупан књижевнотеоријски и

1 Тања Поповић, „Усмени говор и уметничка приповест (уз нови превод Ејхенбаумове студије о Гогољевом *Шињелу*)“, *Београдски књижевни часопис* VIII. 27 (2012): 111–116.

2 У раду „Гогољ и српски приповедачи“, објављеном у књизи *Стратегије приповедања* (2011).

критички хабитус Тање Поповић, односно да је значајно утицао на начин на који је бирала предмете својих истраживања, на метод који је примењивала у анализи и тумачењу текстова, на избор писаца чија дела је проучавала, на мерила вредновања на која се ослањала, и најзад, али не најмање важно, на њено схватање књижевног уметничког дела као таквог.

Формалистички утицај најочигледнији је можда у избору руских писаца којима је Т. Поповић посвећивала посебну пажњу. То су били Гогољ, Толстој и, наравно, Пушкин. Пушкин – тачније, *Евгеније Оњегин* – њена је стална тема од антологије из 1994. године, преко *Стратегија приповедања*, где му посвећује једно од најобимнијих поглавља у читавој књизи (*„Хронологија: Пушкинов Евгеније Оњегин“*), до *Источног канона* (2019), студије која садржи један од њених најамбициознијих радова о Пушкину, *„Туђа душа иза огледала“*. Тања Поповић била је један од најбољих познавалаца Пушкина и његовог дела код нас, а за свој рад на истраживању овог писца добила је признање и у Русији, где је 2018. године објавила веома запажену студију *Пушкин у дијалогу с другима*. Пушкиново дело у радовима Т. Поповић понекад је предмет класичне иманентне анализе, инспирисане формалистичким појмовима као што су структура, композиција, мотиви, поступак, еволуција варијанти, итд. На пример, у раду о хронологији *Евгенија Оњегина*, она испитује унутрашњу хронологију овог романа упоређујући је с хронологијом настајања појединих поглавља романа. У неким другим њеним радовима о овом роману, нагласак је на компаративном и интертекстуалном приступу тексту. Такав је случај у раду *„Туђа душа иза огледала“*. Тумачећи значење неколико фолклорних мотива (сан, гатање, демони) у петој глави *Евгенија Оњегина*, Т. Поповић пореди Пушкинов поступак трансформације интертекстуалних мотива са сличним примерима из Гогољевих, Толстојевих и Чеховљевих дела, као и из дела једног српског писца, Момчила Настасијевића. Њена тумачења настављају се на једну од најплоднијих линија формалистичке критике, која је у први план постављала универзалне сижерне поступке или сталне теме и мотиве у различитим националним књижевностима, какве, на пример, налазимо код Шкловског, у радовима о Стерну, Гогољу и Сервантесу.

Инспирација методом и критичким појмовима руске формалне школе често је омогућавала Т. Поповић да оствари увиде који можда не би били могући у неком друкчијем методолошком оквиру. За ову прилику покушаћу то да покажем на примеру једног њеног рада, *„Љубавне посланице В. Илића и пушкинска традиција“*, објављеног у часопису *Поетика* (2012). Овај рад сам одабрала из два разлога. Прво, зато што у погледу метода којим се служи и предмета који поставља у

фокус истраживања носи њен карактеристичан критичарски потпис и, друго, зато што доноси један сасвим нови поглед на поезију Војислава Илића и контекст у којем она настаје. Њено тумачење Илићеве поезије овде се највећим делом ослања на један од кључних појмова формалистичке поетике, формулисан у радовима Виктора Шкловског и Јурија Тињанова, „прозаизација песничког говора“, као и на појам „жизнотворчества“, који се такође може довести у везу с поетиком руске формалне школе. Односом српских песника према пушкинској традицији Т. Поповић се бавила и раније, на пример у „Путевима српске елегике“, *Песници и поклонници* (2010), или у књизи *Потрага за скривеним смислом* (2007), у којој је једно поглавље посвећено развоју песничког говора, под утицајем „асимилације (прихватања и преиначавања) пушкинског наслеђа“, код Бранка Радичевића, Јована Јовановића Змаја, Лазе Костића и Војислава Илића. Важно је истаћи да под пушкинским наслеђем она не подразумева само непосредан Пушкинов утицај на српске песнике, већ првенствено „сложен систем језичког и естетског понашања“ (Поповић 2007: 19), односно теме, мотиве, стилске и сижејне поступке својствене руском песнику, а које су наши песници усвајали и прилагођавали сопственом песничком говору.

У раду о љубавним посланицама српског и руског песника, Т. Поповић пореди једну Пушкинову песму, сентименталну епистолу упућену Ани Керн („К***“), и три љубавне посланице Војислава Илића, једну посвећену покојној супрузи Тијани („Песма Т...“), и две упућене њеној сестри, Милеви Левици Јакшић, с којом је после супругине смрти доживео кратку и страсну романсу („Песме госпођици Н“). Она најпре констатује да је песничко надахнуће В. Илића литерарним светом А. Пушкина добро позната чињеница у српској историји књижевности. О томе су сведочили и песникови савременици, па и он сам, како експлиците указујући на овај извор своје инспирације тако и цитирајући Пушкинове стихове у својим стиховима или у својој приватној преписци. Критичари су, каже Т. Поповић, и раније примећивали важне сличности између два песника, на пример:

[...] да Пушкин и Илић имају сличан књижевни укус, да су им блиске исте теме и песничке слике, као и да у обради тема и начину коришћења слика често има подударности. Обојица воле сатиру и често посежу за разноврсним пародијама и стилизацијама [...], за обојицу је карактеристичан и сасвим супротан песнички тон какав налазимо у многобројним елегијама, изгнаничкој поезији, посланицама, рефлексивним, па и љубавним стиховима. И један и други негују посебан однос према антици [...], а затим и према целокупној литерарној традицији (Поповић 2012: 5).

Не доводећи у питање ове већ раније истакнуте сличности, Т. Поповић настоји да укаже на једно, по њеним речима, досад недовољно уочено својство Илићеве поезије, које је такође инспирисано пушкинском традицијом. Наиме, многа његова дела, баш као и Пушкинова, настала су „кроз стваралачко прожимање књижевне традиције и личног искуства“ (Поповић 2012: 6–7).³ И код једног и код другог песника интимна животна искуства често постају материјал за „лирски преображај властитих осећања и доживљаја“ (Поповић 2012: 7), а „процес уобличавања песме [...] одвија се путем који води од унутрашњег лирског доживљаја ка разумевању спољашњег света“ (Поповић 2012: 10). Такав је случај и у посланицама које су предмет њене анализе. На пример, када је реч о Пушкину, једна чињеница из живота песника, поновно буђење љубавне страсти према младој и несрећно удатој кнегињи Ани Керн, које је истовремено праћено навалом нове песничке инспирације, средишња је тема песме „К*...“. Пушкин је Ану Керн упознао у Петрограду 1819. године, а песма је испевана поводом једног њиховог каснијег сусрета из 1825. године. Песма елаборира наратив о последицама овог поновног сусрета: подстакнут старим љубавним пламеном, лирски субјект доживљава духовни преображај и изненадну навалу песничке инспирације (Поповић 2012: 9). Али, иако описује стваран догађај из живота песника, песма и у формалном и у садржинском смислу поштује традицију исповедне епистоларне књижевности, започете с Русоовом *Новом Елоизом*. Т. Поповић с правом истиче: „Отуда, колико год на први поглед то могло звучати парадоксално, инспирацију за стварање интимне лирике треба тражити и у књижевном контексту. Он се каткад показује и важнијим од животног, личног искуства, будући да се лично у песниковом доживљају прелама и кроз литературу“ (Поповић 2012: 14). Класичан жанр сентименталне посланице, којем припада Пушкинова песма, подразумева одређене формалне и садржинске конвенције, којих се он доследно придржава. Песма је испевана у строгој форми, чине је шест катрена са четворостопним јампским стихом и укрштеним римама. Песник поштује и најочигледнију конвенцију лирске посланице, директно обраћање особи којој је песма упућена („Ја памтим дивно магновење / кад сретох тебе на свом путу“). Пушкинову посланицу одликује и утврђени репертоар тема, емоција и песничких слика, као и „основни исповедни тон“ (Поповић 2012:

3 Иако у „пушкинологији“, од Тињанова па надаље, не недостаје студија које су се бавиле овом проблематиком, у српској науци о књижевности „једва да се могу наћи [...] анализе“ које биографију песника стављају у функцију интерпретације његове поезије. Изузетак је донекле, каже Т. Поповић, Милорад Павић који „неколико пута повезује поједине Илићеве песме с његовом биографијом“ (Поповић 2012: 6).

16). У Пушкиновој песми, каже Т. Поповић, љубавни занос и песничко надахнуће међусобно су повезани; једно подстиче друго. То сигнализира читаоцу да су биографија и поезија неразлучно повезани. Или, да кажемо терминологијом руских формалиста, под дејством жанровских конвенција и песничке традиције, животне чињенице преображавају се у „књижевне чињенице“: „Прожимање живота и поезије представља [...] дијалектички а не једносмерни однос. Лична, биографска искуства не само што добијају свој уметнички облик у лирској песми, већ начело лирског уобличавања одређује и само кретање песникове душе“ (Поповић 2012: 11).

Истоветно дијалектичко прожимање биографије и песничке традиције Т. Поповић препознаје и у три посланице В. Илића, које су „литерарни подстицај“, како она каже, нашле у Пушкиновом стваралаштву. И код Илића, баш као и код Пушкина, у стварању љубавних посланица учествује велики број различитих чинилаца:

[...] биографска подлога појединих песничких остварења, ма колико она била очигледна, нужно [се] мора повезати са ширим културним и књижевним контекстом. Штавише, многа чисто стилска, изражајна, фигуративна, па и метричка решења делимично су одређена општим емотивним и духовним развојем [...] како писаца тако и њиховог окружења. У том смислу, за стваралаштво Војислава Илића од великог је значаја било његово читање и познавање Пушкиновог дела, као што је некада за Пушкина било важно читање и превођење француских писаца, али и, шире узев, европске поезије уопште. (Поповић 2012: 17)

Да би означила овај специфичан поступак прожимања живота и поезије у интимној лирици руског и српског песника, Т. Поповић се служи руским термином „жизнетворчество“, који преводи као „животворно стваралачко начело“ (Поповић 2012: 6). У вези с пореклом овог термина она упућује на Александра К. Жолковског, који га је користио у анализи Пушкинове, а касније и симболистичке поезије, да би описао „преображај личног искуства кроз песнички текст“ (Поповић 2012: 6, ф. 3). Али, термин „жизнетворчество“, поникао је у ствари још у симболистичкој поетици Андреја Белог, где је изражавао једно друкчије значење, односно једну посебну концепцију уметности, уметности као религије, чији је задатак да у духовном смислу преобрази човека, преобликује човечанство, и допринесе стварању савршенијег обли-

ка живота.⁴ Ханс Гинтер, у раду „Жизнестроение“, посвећеном овом и сличним појмовима у руској науци о књижевности, каже да се термин „жизнетворчество“ у руској науци о књижевности јавља и у друкчијим теоријским оквирима, па га тако често налазимо и у спрези с формалистичком концепцијом „литературе факта“ („књижевности чињеница“), која је формулисана у радовима Тињанова и Шкловског у раним двадесетим годинама прошлог века. Најзад, крајем двадесетих година прошлог века, у теорији „пролеткулта“ овај термин подразумева друштвени ангажман уметника у производњи новог, социјалистичког начина живота.⁵ Гинтер с правом закључује да је реч о изразито еклектичком појму, односно о „синкретичкој концепцији“, у којој се „таложе разни идејни слојеви, укључујући елементе преузете из симболизма, из разних стадија футуризма све до производности и књижевности чињеница, те теорија пролеткулта“ (Günter 1985: 101). Начин на који се Т. Поповић служи термином „жизнетворчество“ најприближнији је формалистичком схватању о производњи „књижевне чињенице“, првенствено у оном аспекту који се односи на уношење аутобиографског, ванкњижевног материјала у уметнички текст и његов преображај у „књижевну чињеницу“ под утицајем правила жанра или актуелне песничке традиције. Но, пре него што се детаљније позабавимо овим питањем, потребно је да обратимо пажњу на још неколико момената у анализи Илићевих посланица из пера Т. Поповић.

Једно од главних обележја жанра сентименталне посланице представља русоовско исповедање аутентичних, снажно проживљених емоција од стране песничког или лирског „ја“. Такав је случај и у три Илићеве посланице. Песма „Т***“ представља једну врсту посвете песниковој супрузи Тијани, која је, после само две године брака, преминула 28. новембра 1886. године, о чему сведочи и датум потписан испод песме. Као и Пушкин, и Илић доследно поштује конвенције жанра, форму директног обраћања („Под нама лисје шуштало је жуто / Крај мене, душо, стајали си ти“), интимни тон, исповедање снажно проживљених осећања. Осим тога, каже Т. Поповић, „слично Пушкиновим стиховима, и у песми Војислава Илића запажамо стална понављања, обрте и прожимање речи и слика који дочаравају целовито јединство лирских емоција“ (Поповић 2012: 13). То долази

4 О оваквој концепцији уметности Бели пише, на пример, у радовима „Будућа уметност“ и „Смисао уметности“ (в. Бели 1984).

5 На пример, у радовима совјетског критичара, сарадника ЛЕФа, Николаја Чужака, који га је у складу с большевичком револуционарном идеологијом преименовао у „жизнестроение“ („производња живота“), (Günter 1985: 95).

отуда што „сам процес уобличавања песме почива на непрестаном прожимању унутрашњег, лирског доживљаја и спољашњих, реалних збивања. Самим тим, животна искуства песника свој уметнички облик добијају у лирској песми, при чему се немири песникове душе подређују начелу уобличавања структуре песничког света“ (Поповић 2012: 13). Исте „путеве преображаја личног кроз литерарни свет“ Т. Поповић примећује и у две посланице упућене „Госпођици Н*“, посвећене Милеви Левици Јакшић, Тијаниној млађој сестри, с којом је песник био у љубавној вези недуго пошто је остао удовац, током 1886. и 1887. године. У обе ове песме очигледна је биографска подлога, и то не само она сентименталног карактера, већ и шире друштвене и политичке околности које су у овим годинама утицале на песникову судбину.⁶ Према Т. Поповић, биографска грађа је и овде преображена књижевним искуством, на шта указују књижевне алузије присутне у песми, то јест, позивање на песничке узоре, пре свега Пушкина и Дантеа. Оне сведоче о „ауторском промишљању властитог искуства помоћу поезије“ и „наговештавају путеве преображаја личног кроз литерарни свет“ (Поповић 2012: 23).

Међутим, надахнуће Пушкиновом литературом, према Т. Поповић, најочигледније је у другој Илићевој посланици упућеној „Госпођици Н*“, која није инспирисана само Пушкиновом „сентименталном и елегичном поезијом“ већ се ту „песнички дијалог пре свега води с романом *Евгеније Оњегин*“. Осим у љубавној теми, сличности с Пушкиновим романом у стиховима очигледне су и у метру (Илићев „јампски деветерац с каталексом најприближнији је еквивалент у српској версификацији руском четворостопном јамбу“), као и у „ноншалантном, готово козерском тону“, који је „сасвим у складу са Пушкиновом примедбом о томе да ‘роман тражи распричаност’“ (Поповић 2012: 23). Најзад, Т. Поповић истиче да је песнички говор В. Илића, баш као и Пушкинов, изразито обележен прожимањем личног доживљаја са широко узетом песничком традицијом, конвенцијама жанра, и поезијом других песника. Да би описала и теоријски објаснила овај последњи аспект Илићеве епистоларне поезије, Т. Поповић посеже за формалистичким појмом „прозаизације песничког говора“. „Једном речју“, каже она, „и овде [то јест, у другој посланици „Госпођици Н“

6 Т. Поповић истиче да је због отпора личном режиму краља Милана, који је кулминирао објављивањем сатиричне песме „Маскенбал на Руднику“, Илић најпре био ухапшен, а потом пуштен, регрутован у војску и послат у Лозницу, одакле је у марту 1886. године написао прву од две посланице Милеви Јакшић. Другу посланицу, Илић је из Београда шест месеци касније упутио Милеви Јакшић у Српску Црњу (Поповић 2012: 19).

– прим. А.М.], песнички стил почива на доследно спроведеној прозаизацији песничког говора“ (Поповић 2012: 25).

Независно један од другог, али у исто време, овим појмом најсистематичније су се бавили Шкловски у тексту о Розанову (1922) и Тињанов у раду „О композицији *Евгенија Оњегина*“ (1922), као и у есеју о „Књижевној чињеници“ из 1924. године, који је посветио В. Шкловском. Прозаизацију песничког говора Тињанов одређује као супротстављање начела поетске и прозне конструкције у истом песничком тексту. То је посебан поступак изградње сижеа, који се састоји у уношењу „прозног“ материјала, на пример, докумената, писама, мемоара, дневничких забелешки, итд. у поезију или у литературу у ширем смислу. У раду „Књижевна чињеница“ Тињанов указује на још један начин на који се може вршити прозаизација песничког говора. То је доследно и систематско преношење конструкцијског принципа говора у прози у говор у стиху. Према њему, конструкцијски принцип прозе су синтаксичко-семантичке везе у говору, или, простије речено, „значење“, док је конструкцијски принцип поезије, то јест, говора у стиху, сама форма стиха, односно ритам. Тензија која се ствара између доминанте стиха (ритма) и доминанте прозе („значења“) доводи до деформације норме, која је нужан предуслов актуализације књижевне чињенице. Тињанов каже: „При уношењу начела конструкције прозе у стих (а исто тако и при уношењу начела стихова у прозу) до некле се мењају узајамни односи између оног што се деформише и оног који деформише – мада се затворени низови поезије и прозе не нарушавају – и тако долази до богаћења прозе новим смислом на рачун поезије и богаћења поезије новим смислом на рачун прозе“ (Тињанов 1994: 84). То је и основно композицијско начело Пушкиновог романа у стиховима. Насупрот ритма као доминантног обележја стиха, Пушкин у *Евгенију Оњегину* уводи „разговорну интонацију“, односно семантичко начело прозе, као принцип на основу којег обликује песнички говор у свом стихованом роману.

Продор прозног у поетски говор може се сагледати и из нешто друкчијег угла, као што то чини Шкловски у раду о Василију Розанову. Розанов је за Шкловског један од најзначајнијих модерних руских писаца; он је зачетник, каже Шкловски, једне потпуно нове врсте литературе“, „једне нове форме“ – „вансижејне књижевности“ (Shklovsky 1998: 193) – и први писац који је „кухињску тематику“, то јест призоре из свог породичног и брачног живота, систематски увео у озбиљну (непародијску) књижевност. Али, упозорава Шкловски, гомилање аутобиографске грађе у његовим делима не треба схватити као личну исповест, као „изливање песникове душе“, већ као посебну композициону технику. У Розановљевој прози, „исповедни начин“ је у ствари

специфичан сижејни поступак (Shklovsky 1998: 195). Према Шкловском, основни циљ прозаизације песничког говора је да се аутоматизовани канон традиционалног реалистичког романа⁷ – континуирано излагање фабуле и психолошки „заокружени“ тип реалистичког јунака – замени новом врстом прозне уметности, „вансижејном“ књижевношћу, која ће бити хибридна по жанру и фрагментарна по начину излагања. Примере ове врсте писања дао је и сам Шкловски у својој „фактографској прози“, *Сентименталном путовању*, *Зоо или писмима не о љубави*, *Коњичком скоку* (сва три дела су из 1923), *Трећој фабрици* (1926) и *Хамбуршком обрачуна* (1928), која представља необичну мешавину аутобиографије, књижевне критике и књижевно-теоријских разматрања (Günter 1984: 65).⁸

Ако се сада вратимо анализи Т. Поповић, видећемо да она прозаизацију песничког говора у другој Илићевој посланици не открива само у аутобиографском и документарном материјалу који песник уноси у своју песму, већ пре свега у тону којим се песнички субјекат обраћа „Госпођици Н*“. Угледајући се на разговоран тон приповедача *Евгенија Оњегина*, Илић, каже она, уноси исту „распричаност“ у своју сентименталну епистолу, настојећи да створи утисак непосредног обраћања:

Ефекат непосредности израза у овој стиховној исповести, срченој на ‘реалан’ начин, појачан је разговорним обртима и колоквијалним изразима [...], једноставним, понекад недовршеним реченицама, па и повременим опкорачењима. Једном речју, и овде, као и у *Евгенију Оњегину*, песнички стил почива на доследно спроведеној прозаизацији песничког говора. Управо у том домену препознајемо суштински утицај пушкинског наслеђа на песнички свет љубавних посланица Војислава Илића (Поповић 2012: 25).

Овом несумњиво тачном запажању треба додати и то да и В. Илић, као уосталом и Пушкин пре њега, ефекат прозаизације песничког говора постиже већ и самом чињеницом да сентименталну лирску исповест ставља у форму једног „прозног“ жанра – приватног писма. Под „прозним“ жанром овде подразумевам ванкњижевни материјал, документ који припада свакодневном животу. Приватна

7 Шкловски у раду о Розанову говори искључиво о прозним жанровима, а већина примера које наводи односе се на роман. (Shklovsky 1998:192)

8 У „литературу факта“ Гинтер убраја и „повијесно-документарне“ романи Јурија Тињанова и тврди да је „увођење периферних жанрова (попут огледа, биографије, мемоара, путописа, фељтона, итд.) у литературу и нових поступака извансижејне прозе – прије свега монтаже – дало драгоцен допринос развоју савремене прозе“ (Günter 1984: 68).

писма тек у првој половини XVIII века, како каже Тињанов, почињу да „улазе у књижевност“, што је довело до појаве потпуно нових стилских поступака: „Писма су мотивисала увођење ‘ситница’ и стилских поступака супротних ‘грандиозним’ поступцима XVIII века. Тај неопходни материјал налазио се ван књижевности, у свакидашњици. И од свакидашњег документа писмо се уздиже у саму жижу књижевности“ (Тињанов 1970: 278–279). Писмо се трансформише у „књижевну чињеницу“. Када је реч о руској књижевности, заслугу за ову трансформацију приватног писма Тињанов приписује Карамзину и „младим карамзинистима“, А. Тургеневу и П. Вяземском, али, пре свега, Пушкину, код кога стил писма „непрестано еволуира“ (Тињанов 1970: 280). Новина овог поступка чини да се форма и стил приватног писма, које Пушкин користи као конструкцијско начело не само у лирским посланицама већ и у *Евгенију Оњегину*, сада реципирају као „књижевне чињенице од огромног значаја“. Временом се писмо канонизује као посебан жанр „књижевне преписке“, чиме се ефекат новине и интензитет „онеобичавања“ донекле губе, али „када услови то захтевају“, каже Тињанов, „та чињеница свакодневног живота поново постаје књижевна чињеница“ (Тињанов 1970: 281). Водећи дијалог с Пушкиновим делом, В. Илић је и самим жанром посланице као књижевне чињенице мотивисао увођење прозног материјала у своју поезију.

У закључку анализе Т. Поповић констатује да све три љубавне посланице В. Илића одликује исти онај принцип уметничког обликовања који је претходно препознала у Пушкиновој песми и означила термином „жизнетворчество“:

Процес структурирања песме заснован је на сталном прожимању унутрашњег, лирског доживљаја и спољашњих, реалних збивања. Животна искуства творца при том се повинују самосвојном начелу стварања песничког света. Преломљена кроз утицај литературе, она се на крају исказују јединственим песничким стилем. (Поповић 2012: 32)

Очигледно је да Т. Поповић два појма кључна за анализу сентименталних посланица В. Илића, „жизнетворчество“ и „прозаизацију песничког говора“, третира као еквивалентне сижејне поступке, односно као конструкцијска начела која производе исте или међусобно сличне уметничке ефекте. По њеном мишљењу, и један и други поступак служе као средство за увођење документарног и биографског материјала, то јест, „животних чињеница“, у уметнички текст и њихову трансформацију у „књижевну чињеницу“. Она, међутим, појму „жизнетворчество“ даје и једно друго, нешто посебније значење.

Наравно, као и код руских формалиста, он и код ње још увек изражава уношење „прозног“, ванкњижевног материјала у књижевни текст у циљу онеобичавања, односно актуализације поступка. Али, примењено у интерпретацији Пушкинове и Илићеве поезије, „жизнетворечество“ за њу истовремено означава преображај песниковог емпиријског „ја“, до којег долази у процесу његове аутофикционализације. Другим речима, као што чињенице из живота, укључене у структуру песничког говора, мењају из основа његов карактер, тако и књижевне чињенице, алузије на песникове узор, традиционалне поступке и жанрове, могу да преобразе оно што је у стварности доживљено и подаре ново значење песниковом искуству. По тумачењу Т. Поповић, управо се то догађа у три посланице В. Илића, инспирисане пушкинском традицијом. Ово тумачење Илићевих љубавних посланица несумњиво представља иновативан увид и оригиналан допринос српској књижевној критици, омогућен методолошким оквиром руске формалне школе, унутар којег се Тања Поповић суверено кретала и који је надахнуто примењивала у сопственим књижевним анализама.

Литература

- Бели, Андреј. *Симболизам*. Превела Мила Стојнић. Београд: Вук Караџић, Институт за књижевност и уметност, 1984.
- Поповић, Тања. „Пушкинска традиција и развој песничког говора“. *Потрага за скривеним смислом*. Београд: Логос Арт, 2007. 15–39.
- Поповић, Тања. „Љубавне посланице Војислава Илића и пушкинска традиција“. *Поетика* 5–6 (2012): 3–35.
- Тићанов, Јуриј. „О композицији *Евгенија Оњегина*“. *Формалисти о Пушкину*. Приредила и превела Тања Поповић. Београд: Терсит, 1994. 79–123.
- Тићанов, Јуриј. „Књижевна чињеница“. *Поетика руског формализма*. Приредио Александар Петров. Београд: Просвета, 1970. 267–287.
- Günter, Hans. „Literatura fakta“. *Pojmovnik ruske avangarde* 1. Ur. Aleksandar Flaker i Dubravka Ugrešić. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, 1984. 63–69.
- Günter, Hans. „Žiznestroenie“. *Pojmovnik ruske avangarde* 4. Ur. Aleksandar Flaker i Dubravka Ugrešić. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, 1985. 95–107.
- Shklovsky, Viktor. „Literature Without a Plot: Rozanov“. *Theory of Prose*. Tr. Benjamin Sher. Illinois State University: Dalkey Archive Press, 1998. 189–206.

Адрияна Марчетич

РУССКИЙ ФОРМАЛИЗМ В РАБОТАХ ТАНИ ПОПОВИЧ

Теория и критика русского формализма являются одним из наиболее значительных и устойчивых источников вдохновения в научной деятельности Тани Попович. Благодаря превосходному знанию русского языка и литературы, а также исключительному знанию не только современных, но и несколько более старых направлений литературоведения, Таня Попович за несколько десятилетий своей профессиональной карьеры превратилась в одного из лучших знатоков литературы русского формализма в нашей стране. Независимо от того, переводила ли она произведения русских формалистов – в сборнике *Формалисты о Пушкине* (1994) – или интерпретировала важные понятия формальной теории – например, понятие нарратива в тексте, которым она сопровождала свой перевод знаменитого текста Эйхенбаума *Как сделана «Шинель» Гоголя?* (2012) –, Таня Попович смогла безошибочно распознавать методологически наиболее интересные идеи этой критической школы, указывать на них, а также адекватно применять их на практике. Даже в тех работах, в которых сами формалисты или их концепция не являются предметом исследования, Т. Попович в методологическом смысле почти всегда опирается на русских формалистов. Данная статья посвящена исследованию того, как поэтика и критическая практика русской формальной школы вдохновили литературно-критический подход Тани Попович. Во вступительной части я указываю на общие рамки, в которых она вела диалог с идеями русской формальной школы (переводы, интерпретации терминов формальной поэтики и т. д.), а также с писателями, которые часто оказывались в центре внимания русских формалистов (Гоголем, Толстым, Пушкиным). Во второй части основное внимание уделяется представлению эссе Т. Попович из 2012 года *Любовные письма Воислава Илича и пушкинская традиция*, в котором она, опираясь на концепцию жизнетворчества, а также на понимание прозы поэтической речи формалистов, предложила новаторскую интерпретацию трех сентиментальных посланий.

Ключевые слова: русский формализм, Таня Попович, жизнетворчество, прозаизация поэтической речи, Пушкин, Воислав Илич, сентиментальное послание, Тынянов, Шкловский, литературный факт